

HANDEL OG VANDEL

DANSK-HOLLANDSKE KONTAKTER

I 1600-1700-TALLET

■ METTE GULDBERG, ASGER NØRLUND CHRISTENSEN,
MAX PEDERSEN, CHRISTINA FOLKE AX, MARTIN RHEINHEIMER
OG ELSEMARIE DAM-JENSEN¹

INDLEDNING

I begyndelsen af maj 1664 blev den 18-årige tjenestepige Elsje Christiaens fra et sted i Jylland henrettet i Amsterdam for at have myrdet sin husvært. Elsje var ankommet alene til Amsterdam og var mindre end to uger efter sin ankomst kommet i voldsomt skænderi med sin husvært, fordi hun ikke kunne betale sin husleje. Skænderiet endte med husværtens død, og Elsje blev anklaget for mord. Skønt Elsje hævdede at have handlet i selvforsvar, blev hun dømt til døden ved kvælning på skafottet foran Amsterdams rådhus.²

Historien om den unge pige, der drog ud i verden og så hurtigt mødte en grim skæbne, gør indtryk selv på mere end 350 års afstand. Hvorfor befandt en ung jysk pige sig i Amsterdam? Var hun en undtagelse i sin tid, eller var hun en blandt mange?

At hun var en blandt mange, fortæller dette citat om forholdene i Lunde Sogn nord for Varde i midten af 1700-tallet om:

”Paa den vestre Kant er deres Inclination mest til at tjene til Søs, hvorudover en stor Mængde udgår til Holland, nogle vel med Tilladelse, men en stor del sniger sig bort, en Del kommer vel tilbage, men mange bliver derimod borte, da ikke alene en stor Del dør på Rejsen enten til Indien eller til Grønland, hvor de gå på Fiskefangst, men endog mange sætte sig ned at bo i Amsterdam eller andre steder. Af den vestre Egns Piger gaar en stor Del til Amsterdam for at tjene, hvoraf mange der blive bosatte og ikke komme tilbage”.³

Det er både velkendt og velbeskrevet, at Nederlandene i perioden fra slutningen af 1500-tallet til et stykke ind i 1700-tallet havde stor indflydelse på dansk politik, økonomi og kultur. Derimod er det gået mere upåagtet hen, at der – som

1 Denne artikel er en del af projektet ”Handel og Vandel – Dansk-Hollandske kontakter i 1600- og 1700-tallet” (2015-2019) udført ved Fiskeri- og Søfartsmuseet og Syddansk Universitet med finansiering fra VELUX FONDENS museumssatsning.

2 *Weekendavisen* 25.11.2011, Max Pedersen: ”Else og Rembrandt”.

3 Nielsen: ’Bondestandens Kaar’, 54.

fortællingerne om Elsje og "den vestre Egn's Piger" bærer vidnesbyrd om – i samme periode også var en stærk folkelig forbindelse mellem Nederlandene og Danmark. Det var med andre ord ikke blot de danske konger og landets øvrige elite, der på forskellig vis var under påvirkning af, at Nederlandene var en politisk, økonomisk og kulturel supermagt. Kontakten med Nederlandene influerede også på, hvordan kongens mindre privilegerede undersåtter, bønder, borgere og arbejdsfolk (populært sagt: den jævne befolkning) levede deres liv.

Den folkelige forbindelse til Nederlandene havde dog en helt anden karakter end den danske elites relationer til den sydlige nabo. I elitens tilfælde var fokus typisk på at udnytte de hollandske kompetencer, og man hentede gerne nederlændere til Danmark med ekspertiser inden for bl.a. søfart, arkitektur, virksomhedsdrift og billedkunst samt bygning af skibe, diger, sluser, broer og møller.⁴ Når det gjaldt de folkelige forbindelser, gik en stor del af kontakterne den anden vej: Gennem hele 1600-tallet og en stor del af 1700-tallet medførte den nederlandske vækstøkonomi en massiv efterspørgsel efter billig udenlandsk arbejdskraft, og området tiltrak derfor folk fra især Tyskland og Skandinavien.⁵

Det betød, at titusinder af danske søfolk, håndværkere og ufaglærte arbejdere af begge køn i 1600-1700-tallet rejste til Amsterdam for at sælge deres arbejdskraft. Her blev de en del af en ny verden, der ikke bare krævede, at de lærte et fremmed sprog. De skulle også lære at begå sig på arbejdspladser, der var mere teknologisk avancerede end derhjemme. De skulle lære at leve permanent eller opholde sig midlertidigt i en multikulturel by med omkring 200.000 indbyggere. De skulle lære at være naboer, kolleger eller ægtefæller med kvinder og mænd fra andre lande. Og sidst men ikke mindst skulle de danske migrantarbejdere i Amsterdam vænne sig til, at deres verden strakte sig over flere lande. For de områder, de kom fra, betød kontakten med Amsterdam adgang til et marked, der kunne tilbyde varer af en karakter, som ellers ikke var tilgængelige for den brede befolkning.

Kontakten Danmark-Holland er tidligere behandlet i en række sammenhænge.⁶ Det arbejde, der ligger til grund for nærværende artikel, har rødder tilbage til de konferencer, der i begyndelsen af 1990'erne satte fokus på udkantssamfunds forhold til økonomiske centre under overskriften "West Jutland and the World". Ud af dette samarbejde voksede et fagligt miljø, der i de følgende årtier lod sig inspirere af studier centreret omkring vareudvekslingen mellem en perifer region og det økonomiske center,⁷ migrationen fra periferien til det økonomiske center,⁸

4 Fabricius et al. (red.): *Holland-Danmark*.

5 Hart: *Geschrift en Getal*; Prak: *The Dutch Republic*; Kujpers: *Migrantenstad*; Lottum: *Across*.

6 Se f.eks. oversigten i Christensen: *Maritime kontakter*, 11ff samt Guldberg: 'Købmanden', 78-80.

7 Gijsbers: *Kapitale ossen*; Guldberg: *Jydepotter*.

8 Graugaard: 'The Dutch Connection'; Lottum: *Across*; Pedersen: 'Fra Vadehavet'.

Hollands økonomiske dominans og betydning for de omgivende lande⁹ samt lokalsamfund og deres tilpasning til nærheden til metropolen.¹⁰

Nærværende studie adskiller sig fra tidligere studier ved at fokusere på betydningen af denne tidlige internationale kontakt for den jævne befolkning. Artiklen kombinerer studier af, hvor folkene kom fra, med studier af, hvor de tog hen, og den ser nærmere på nogle af de måder, hvorpå den danske konges undersåtter havde kontakt med Nederlandene i 1600- og 1700-tallet i form af udvandring, arbejdsvandring og udveksling af varer. Der er taget udgangspunkt i følgende hovedspørgsmål: Vil man ved at studere den hollandske indflydelse på lokalt og regionalt plan kunne finde en anden og måske længerevarende virkning af kontakten, end man kan på nationalt plan? Hvad betød det at have forbindelser til en globaliseret økonomi som Amsterdams? Hvad betød den hollandske forbindelse for det enkelte menneske?¹¹

PÅ UDVANDRING

Stine Nielsdatter fra Helsingør blev født i 1578 eller 1579 og kom fra et af samfundets mindre privilegerede lag. *Den* gruppe af mennesker på *det* tidspunkt i historien efterlod sig som regel ingen spor efter deres tid på jorden. Det ville Stine heller ikke have gjort, hvis ikke det havde været for to kortfattede indførsler i Amsterdams lysningsprotokol fra begyndelsen af 1600-tallet.¹² De to små tekststykker kaster kun et ufuldstændigt lys over Stines historie, men de indeholder tilstrækkelig information til, at man kan rekonstruere et par af de vigtigste begivenheder i hendes liv. Først og fremmest kan man på baggrund af lysningsprotokollen udlede, at Stine i begyndelsen af 1598 traf et livsafgørende valg: Hun besluttede sig til at udvandre til Amsterdam.

Stine ankom til Amsterdam engang i sommerhalvåret 1598 og fik arbejde som tjenestepige hos en borgerfamilie ved kanalen Oude Zijds Voorburgwal. Efter fem år i familiens tjeneste giftede hun sig med en jævnaldrende sømand ved navn Cornelis Heyrixzoon. Oprindeligt hed Cornelis nok Niels Henrikson. Han var indvandrer ligesom Stine og kom fra Det Svenske Karelen i det nuværende Rusland. Det er umuligt at sige, om ægteskabet var godt eller skidt, men vi ved, at det var barnløst. Vi ved også, at Cornelis døde efter cirka 10 års ægteskab, og at Stine giftede sig igen i 1618. Navnet på den nye mand var Hans Beherert. Han var sømand ligesom Niels og kom fra østersøområdet, nærmere bestemt Stettin i Polen.

Da Stine giftede sig anden gang, var hun flyttet til gaden Zeedijk, som var fuld af billige sømandsherberger og lå oppe ved havnen i den østlige del af byen. Stine

9 Bochove: *The Economic*; Voss og Holm: 'Close Encounters'.

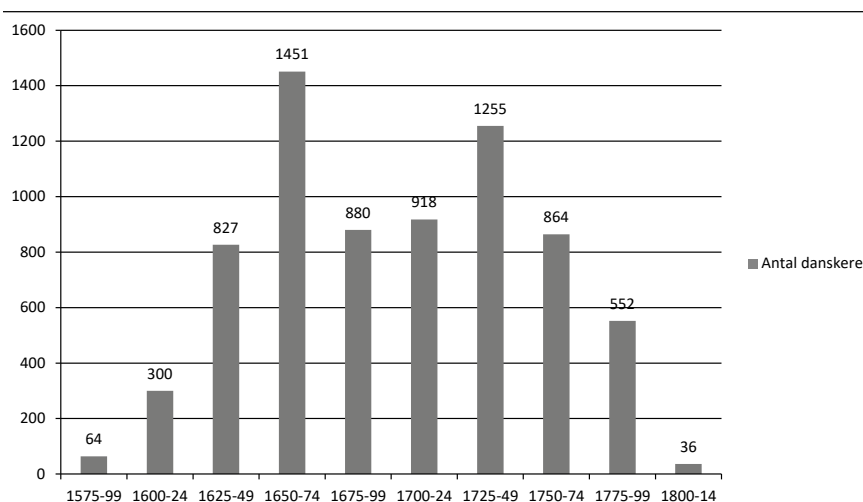
10 Rheinheimer: *Die Insel*.

11 For en diskussion af forskellige former for migration og motiverne til migration, se Christensen: *Maritime kontakter*, 39ff.

12 Ondertrouwregisters 1565-1811 5001, DTB 411, 38. 5001, DTB 668, 204 Gemeente Stadsarchief Amsterdam (herefter SAA).

var nu 40 år gammel, mens hendes nye mand kun var 24 år. Det kunne tyde på, at hun rent økonomisk var et godt parti og måske drev et af herbergerne i Zeedijk. Men helt sikker kan man ikke være. Det er heller ikke til at vide, hvordan det gik Stine senere i livet. Efter ægteskabet med Hans er kilderne tavse om hendes videre skæbne. Det er dog tvivlsomt, om Stine nogensinde vendte hjem til Helsingør. Hun havde næppe meget at vende tilbage til efter at have levet mere end halvdel af sit liv i Amsterdam.

Stine Nielsdatter var langt fra den eneste dansker, der bosatte sig i Amsterdam på denne tid. Tværtimod skønnes omkring 15-20.000 danskere at have slået sig ned i byen i 1600-tallet og 1700-tallet.¹³ Mange af de danske migranter står opført på borgerlister og på mønstringsruller, men den væsentligste og mest detaljerede kilde til den danske udvandring til Amsterdam er byens lysningsprotokoller, hvori alle par, der giftede sig i byen, blev registreret.¹⁴ I alt optræder over 7.000 danskere i registret, der ud over migranternes navne også indeholder informationer om deres køn, alder, hjemby, erhverv, adresse i Amsterdam samt de tilsvarende informationer om ægtefællen. Med andre ord tilstrækkeligt med data til at tegne et grovkornet kollektivt portræt af den danske indvandrergruppe.

Figur 1: Antal danskere, som giftede sig i Amsterdam, 1575-1815. Den danske udvandring til Amsterdam begyndte i slutningen af 1500-tallet og endte i begyndelsen af 1800-tallet. I den periode indgik 7.147 danske kvinder og mænd ægteskab i byen. Størsteparten giftede sig med nederlændere eller personer, der var indvandret fra andre nordeuropæiske lande. Data: Max Pedersen.

13 Kuijpers: *Migrantenstad*, 336. Pedersen: 'Fra Vadehavet', 83.

14 Ondertrouwregisters 1565-1811, SAA.

Amsterdams lysningsprotokoller er bevaret i deres helhed i perioden fra 1578 til 1811, som netop indrammer det tidsrum, inden for hvilket størstedelen af den danske migration fandt sted. Protokollerne viser, at migrationen havde sin spæde begyndelse omkring 1590, men først for alvor tog fart i 1620'erne. Kulminationen fandt sted i perioden fra 1650 til 1670, hvor næsten 1.500 danske kvinder og mænd giftede sig i byen, flertallet med ægtefæller, som ikke var danske. Efter 1672 – hvor Den Nederlandske Republik befandt sig på randen af et militært og økonomisk kollaps – faldt migranternes antal gradvist med en kort opblomstring fra cirka 1730 til 1760. I slutningen af 1700-tallet tonede den danske indvandring ud og nåede ned på samme niveau som dengang, da Stine Nielsdatter bosatte sig i Amsterdam.

Selv om den danske indvandring til Amsterdam strakte sig over 200 år, er der flere mønstre, som går på tværs af hele udvandringsperioden. Et af dem er, at kvinderne næsten fra start til slut udgjorde 40 procent af de danskere, der giftede sig i byen.¹⁵ Det var også kendetegnende, at kun 10 procent af kvinderne giftede sig med mænd fra deres hjemby. Det tyder på, at det snarere var undtagelsen end reglen, at kvinderne emigrerede i selskab med deres kommende ægtemænd.

Et andet dominerende mønster er, at det store flertal af de danske indvandrede tilhørte Amsterdams arbejderklasse. Hovedparten af de mandlige migranter var således matroser og sejlede for nederlandske handelskompagnier.¹⁶ Omkring 15 procent var håndværkere. Der var kun ganske få, som arbejdede i mere eksklusive håndværksfag som parykmagere, guldsmede og bogtrykkere. Blot en procent af de danske mænd i lysningsprotokollerne blev registreret som købmænd, skibskaptajner, vinopkøbere, handelsmæglere og andre højere indtægtsgrupper. Lysningsprotokollerne nævner ikke kvindernes erhverv, men andre kilder peger i retning af, at de fleste af dem også var lavtlønnede og typisk ernærede sig som rengøringskoner, servitricer og tjenestepiger. Hertil kom de prostituerede. I alt 122 danske kvinder fik en dom for prostitution – 80 procent af dem var i alderen 15-25 år – men der har sandsynligvis været markant flere, som ernærede sig som sexarbejdere.¹⁷

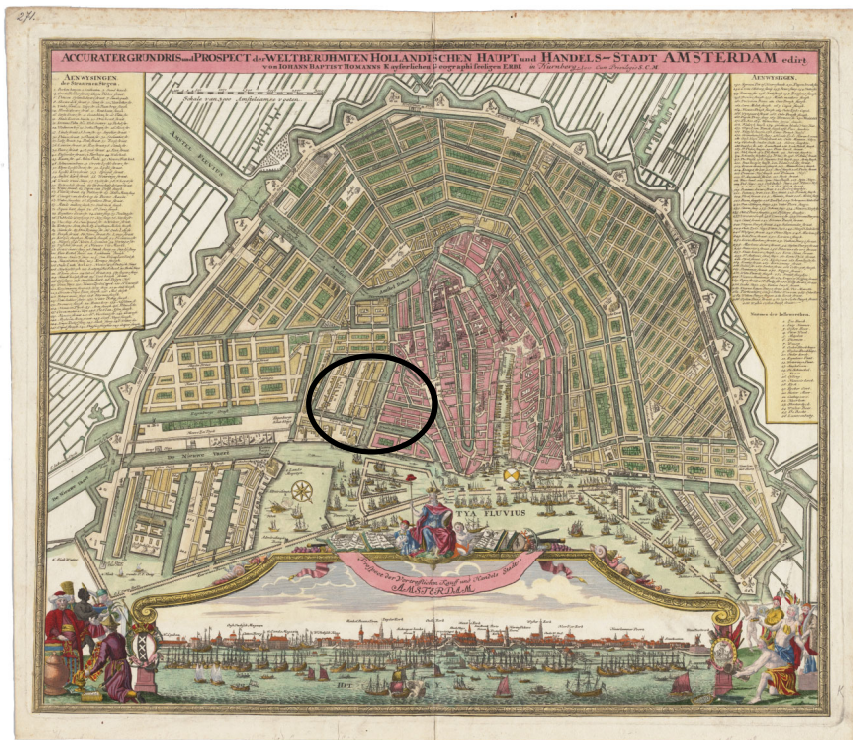
Endelig gjaldt det for hele udvandringsperioden, at de fleste danskere bosatte sig i Amsterdams arbejder- og fattigkvarterer. Det var særlig tydeligt i årene omkring 1600, hvor mange af de første migranter boede i slumbyen uden for bymuren ved Haarlemmerpoort. Efter de to store byudvidelser i begyndelsen og midten af 1600-tallet rykkede tyngdepunktet mod øst, og danskerne bosatte sig nu i stigende grad i og omkring bydelen Lastage. Den østlige del af Amsterdam havde overvejende karakter af et maritimt arbejderkvarter og var både danskernes og

15 Pedersen og Thuijs: 'Fra Vadehavet', 51; Hart: *Geschrift*, 170.

16 Pedersen: 'Fra Vadehavet', 93f; Snel: 'Konstabel', 127.

17 Pedersen og Thuijs: 'Fra Vadehavet', 14.

de andre skandinaviske immigranternes foretrukne bosætningssted fra midten af 1600-tallet og frem til indvandringens ophør.¹⁸

Figur 2: Danskernes bosætning i Amsterdam. De fleste danske indvandrere bosatte sig i den østlige del af Amsterdam nær ved havnen. Det er også i dette område, at man finder mange af de herberger, som de danske sømænd boede i, mens de ventede på at få hyre eller komme hjem til Danmark. Kortet med titlen *Accurater Grundriss und Prospect der Weltberühmten Hollandischen Haupt und Handels-Stadt Amsterdam* er udført af Johann Baptist Homann i 1727 og er typisk for tiden ved, at nord vender nedad.

De danske migranternes lave lønniveau var en væsentlig del af årsagen til, at de klumpede sig sammen i det nordøstlige hjørne af Amsterdam, hvor der var billigt at bo. Men også sociale og kulturelle faktorer havde indflydelse på bosætningsmønstret. Der var således mange nyankomne migranter, som bosatte sig i den nordøstlige del af byen, fordi de havde familie, venner eller andet socialt netværk i området. Det var også i dette område, at koncentrationen af maritime herberger med skandinavisktalende værter var særlig høj.¹⁹ Set i det perspektiv var det helt

18 Pedersen: 'Fra Vadehavet'; Sogner: "Og skuta lå...".

19 Christensen: *Maritime kontakter*, 191.

igennem rationelt for en nyankommen migrant at slå sig ned i det nordøstlige Amsterdam, idet både herbergerne og de personlige netværk fungerede som sociale brohoveder, der understøttede de nyankomnes bestræbelser på at blive sluset ind i det store bysamfund.

Det homogene bosætningsmønster rejser spørgsmålet om, hvorvidt de danske indvandrere fandt sammen i en national enklave, altså en slags etnisk dansk parallelsamfund. Det var ifølge den nu afdøde norske historiker Sølvi Sogner i vid udstrækning tilfældet med de mange norske migranter, der udvandrede til Amsterdam.²⁰ Det er nærliggende at tænke, at det samme gjaldt for danskerne, men de danske migranter adskiller sig markant fra nordmændene ved at have et mere internationalt ægteskabsmønster.²¹ Således var det kun en tredjedel af danskerne, som giftede sig med andre danskere, 10 procent giftede med en svensker eller nordmand, mens næsten 60 procent giftede sig med nederlændere og immigranter fra især Tyskland samt i mindre grad fra De Spanske Nederlande, Frankrig, De Britiske Øer og østersøområdet. Dette tværnationale ægteskabsmønster indikerer, at national identitet ikke spillede en dominant rolle for de danske migranternes sociale organisation. Hermed ikke sagt, at den fælles kulturelle baggrund var uvæsentlig.

Det er ikke kun ægteskabsmønstret, der peger i retning af, at migranterne ikke udgjorde et egentligt dansk parallelsamfund. Det samme gør fraværet af en dansk kirke. Amsterdam var efter tidens forhold en tolerant og heterodoks by, hvilket mange af metropolens forskellige indvandrergupper udnyttede til at etablere deres egne kirkesamfund. Men ikke danskerne. Godt nok havde Amsterdam i 1660'erne en dansk-norsk kirke – strengt taget den første danske udlandskirke i historien – men kirken var et halvhjertet projekt og eksisterede kun i få år.²² Hvis fastholdelsen af dansk identitet havde haft en afgørende betydning for migranterne, forekommer det uomgængeligt, at det ville have indbefattet dannelsen af et dansk kirkesamfund, hvor migranterne kunne høre Guds ord på modersmålet.

Det tætteste, man kommer på en varig, danskfunderet institution, er de mange kroer og herberger, som blev drevet af danske indvandrere. Herbergerne fungerede både i 1600-tallet og 1700-tallet som bindeled mellem arbejdssøgende migranter og Amsterdams internationale arbejdsmarked.²³ Men det er en tilsnigelse at identificere disse herberger som entydigt danske. Gæsterne kom ofte fra flere

20 Sogner: *Og skuta*, 25ff.

21 Der var tidligt i projektforløbet planer med Sølvi Sogner om at kortlægge forskelle og ligheder mellem de danske og norske immigranter. Samarbejdet var beklageligvis ikke blevet realiseret, da Sogner døde i 2017, men problemstillingen er under opfølgning.

22 Pedersen og Thuijs: 'Den dansk-norske'.

23 Hell: *De Amsterdamse*, 167ff.

forskellige lande, og i mange tilfælde blev herbergerne drevet af et ægtepar, hvoraf kun den ene ægtefælle var dansk.²⁴

Hollandske historikere beskriver konsekvent de skandinaviske indvandrere som arbejdsmigranter, der rejste til Nederlandene på grund af de højere lønninger og de gode jobmuligheder.²⁵ Det er uden tvivl korrekt, hvis man anskuer migranterne i det helt store perspektiv, men zoomer man ind på enkeltpersonerne tegner der sig ofte et mere nuanceret billede. Først og fremmest bliver det klart, at andre forhold end økonomi influerede på migrationen. Der er f.eks. flere eksempler på både mandlige og kvindelige migranter, som stak af til Nederlandene for at undgå et uønsket ægteskab.²⁶ Og der er også adskillige eksempler på religiøst anderledes tænkende danskere, der drog i en slags eksil i Nederlandene.²⁷

Endelig er det veldokumenteret, at stavnsbåndet fik betydelig og langvarig indflydelse på udvandringen. I tiårene efter stavnsbåndets indførelse rømmede hundredvis af mænd således deres fødegods og forsvandt til Nederlandene.²⁸ Her ernærede de sig ganske vist som migrantarbejdere – som de hollandske historikere anfører – men man kunne lige så vel kategorisere disse mænd som flygtninge al den stund, at undertrykkelsen af landbobefolkningen i Danmark var en hovedårsag til udvandringen. Under alle omstændigheder står distinktionen mellem migrant og flygtning ikke altid mejslet i sten.

SØFOLK I AMSTERDAM

I sommeren 1786 ankom der 14-16 læs flyttegods til gården Amstelborggård i Strellev nord for Varde i Vestjylland. De tilhørte Jens Sørensen, som knap 40 år forinden var løbet af sin plads som tjenestedreng og rejst til Amsterdam, hvorfra han stod til søs og ifølge kirkebogens optegnelser avancerede fra skibsdreng til koffardikaptajn, dvs. kaptajn på et handelsskib. Jens Sørensen klarede sig godt. Han blev gift, blev optaget i den lutherske kirke, købte hus i Amsterdam og fik part i skibet "St. de Metrio", som han var kaptajn på, og som sejlede på Middelhavet med en besætning på 13-15 mand. Da han vendte hjem til Danmark som 53-årig, havde han solgt huset i Amsterdam og købt gården i Strellev samt yderligere en ejendom. Derudover lånte han betydelige beløb ud. Han byggede et nyt, flot stuehus til gården og gav den navnet Amstelborggård, og blandt det eksotiske inventar var porcelæn og stentøj fra Kina og Japan og fajancer fra Holland og England. Det eksotiske billede blev forstærket af, at han efter hjemkomsten fik

24 Konklusionen bygger på en mindre analyse af danske herbergsværterers ægtefæller i ondertrouwregisters, SAA, og Waterschoutregistret, SAA.

25 F.eks. Hart: *Geschrift*; Kuijpers: *Migrantenstad*; Lottum: *Across*.

26 5061.292 SAA. 5061.630 SAA.

27 Pedersen og Thuijs: 'Den dansk-norske', 52 ff; Moltesen: *Et bidrag til*.

28 Fridericia: *Aktstykker*; Løgstrup: *Bundet*, 173ff.

tilnavnet "æ sørøver", fordi hans skib på sejladsen på Middelhavet havde være bestykket med 18 kanoner.²⁹

Jens Sørensen var en af de få sømænd, for hvem det lykkedes at få en karriere i Amsterdam, og kunne vende hjem som en stor mand med komfortabel formue og en aura af at have faret på de store have. Blandt de mænd og kvinder med mange forskellige beskæftigelser og fag, der søgte lykken i Nederlandene, udgjorde søfolkene den største gruppe, og af disse var langt de fleste menige søfolk. Den nederlandske søfart havde et umætteligt behov for arbejdskraft gennem 1600- og 1700-tallet, og det anslås, at der omkring 1780 var knap 60.000 mand beskæftiget i den samlede nederlandske flåde.³⁰ En stor del af dem var hyret på skibe i Amsterdam. Hvert forår tog tusindvis af søfolk dertil for at søge arbejde i Amsterdams søfart, nogle blot for sommeren, andre for at være væk i flere år. En stor del af disse sømænd kom fra Skandinavien og Hertugdømmerne. Ud fra en stikprøvegennemgang af forhyringsprotokollerne fra Amsterdam – de såkaldte Waterschout-arkiver – fra 1780 anslås det, at omkring en fjerdedel af de udenlandske søfolk i Amsterdam kom fra Sverige, Norge, Danmark og Hertugdømmerne (i det følgende under ét benævnt Skandinavien).³¹

Waterscout-protokollerne i Amsterdam er gennemgået for årene 1772, 1780 og 1787 med henblik på skandinaviske søfolk. I de tre år optræder der hhv. 1870, 2404 og 1305 søfolk fra Skandinavien. Over halvdelen af dem – hhv. 61, 51 og 59 procent – var påmønstret som matroser, mens andelen af styrmænd lå på 6, 13 og 9 procent. Kokke udgjorde en ret stabil andel på omkring 10 procent, mens skibsdrenge, tømmermænd og bådsmand hver udgjorde omkring 6 procent. Resten udgjordes af mindre grupper håndværkere (bødkere, sejlmagere), hvalfangere (harpunerer, spæksnidere) og andre småerhverv.³²

Et område skilte sig markant ud som leverandør af søfolk til Amsterdam: Det var den dansk-slesvigske vadehavskyst – kysten mellem Blåvandshuk i nord og Ejderen i syd. Området leverede i de tre år mellem 43 og 53 procent af samtlige skandinaviske søfolk. Dermed lå området i henseende til andelen af søfolk langt over det andet markante område, når det gælder leverancen af maritim arbejdskraft, nemlig Rogaland og Vest-Agder Fylker i Sydvestnorge, som leverede 13 procent faldende til godt 9 procent over de tre år. Vadehavsområdet var generelt i stigning gennem 1700-tallet, mens det sydnorske områdes andel af søfarende var for nedadgående. Det er også markant, at søfolk fra de indre danske farvande kun udgjorde henholdsvis 6, godt 5 og knap 4 procent af de skandinaviske søfolk.

29 Manøe Hansen og Busk Laursen: 'Kaptajn'.

30 Ifølge Lottum lå behovet omkring 1630 på 60.000, omkring 1700 på 50.000 og igen oppe på 60.000 i 1780'erne. Herefter falder det hurtigt til omkring 25.000 i 1814-15. Lottum: *Across*, 132ff.

31 Waterschoutregistret 1780, SAA.

32 Waterschoutregistret SAA; Christensen: *Maritime*, 140ff.

Ligesom for andre udenlandske indvandrere udgjorde Amsterdams omkring 200 herberger vigtige udgangspunkter for de netværk, der var nødvendige, for at en sømand kunne begå sig i byen. Når en sømand skulle have hyre, skulle han have en til at borge for, at han rent faktisk mødte om bord, når skibet skulle sejle. I mange tilfælde var denne person sømandens herbergsvært – på hollandsk *Slaapbaas* – der samtidig fungerede som mellemmand imellem søfolkene og den skipper, der gerne ville hyre dem. *Slaapbaas*'en holdt sig underrettet om skibe, der skulle afgå, og hvilke skippere, der søgte mandskab og præsenterede så "sine" søfolk for den pågældende skipper. Hvis en aftale om hyre blev indgået, blev sømanden opført på skibets mønstringsrulle, og typisk blev der udbetalt en måneds forskud, hvormed sømanden kunne betale sin vært.³³ Herbergerne havde for en stor dels vedkommende forbindelse til søfolkene hjemmefra i Skandinavien. Ofte var herbergsværten selv tidligere sømand fra gæsternes egen hjemegn, eller også blev det pågældende herberg foretrukket af søfolk fra en bestemt lokalitet, hvilket igen trak flere af deres landsmænd til. De skandinaviske søfolk blandede sig med hinanden i herbergerne og kunne således opbygge netværk på tværs af regionale skel. Det er dog også tydeligt, at søfolkene gerne sejlede med folk fra deres hjemegn, hvilket i særlig grad var tilfældet for søfolkene fra vadehavsoen Föhr, hvor mange søfolk fik hyre gennem deres hjemlige eller personlige netværk. På den måde kunne man blive hyret direkte til skibet, uden brug af mellemmand i form af en *slaapbaas* til at borge for sig.

Om bord på skibene stiftede sømændene bekendtskab med den maritime verden og de regler, der gjaldt her. De skulle lære skibet at kende med den sociale orden om bord med den strengt hierarkiske opbygning bundet i erfaring og kundskab, der strakte sig fra skibsdreng til kaptajn. De lærte de forskellige kommandoer at kende, ord og vendinger med tilknytning til navigation, lastning og losning mv. samt navnene på genstande om bord sammen med de utallige redskaber som igennem århundrederne var blevet udviklet til søfarten: sejlmagernålen, kalfatrehammeren, merlespigeret etc. Dertil kom symbolske handlinger som ækvatordåben, som alle, der passerede ækvator første gang, skulle gennemgå.³⁴

Sproget om bord var hollandsk,³⁵ og det kunne være vanskeligt for de nye rekrutter at klare sig om bord, så længe de ikke forstod det. Det at lære sproget var en del af vejen fra skibsdreng til matros, og sproget gav adgang til fællesskabets historie og verdensbillede. Den sproglige påvirkning strakte sig helt ind over det enkelte individs identitet, idet det var almindelig praksis, at søfolkene fik hollan-

33 Hell: *De Amsterdamse*, 161.

34 F.eks. Eschels: *Das abenteuerliche*, 114.

35 Lottum et al.: 'Sailors', 339; Dekker: *De laaste*, 33; Royen: *Zeevarenden*, 148; Bruijn: *Zeegang*, 109.

diseret deres navne, når de sejlede på et nederlandsk skib, så eksempelvis Jens blev til Jan, Oluf til Roluf, Niels til Cornelis.³⁶

Arbejdet på de store oceangående sejlskibe var af en helt anden karakter end arbejdet i den lokale og regionale søfart, som de fleste sømænd kendte fra deres hjemegn. På de store råsejlsriggede fartøjer var arbejdet med den komplicerede rigning højt til vejrs meget anderledes end arbejdet i kystfartens fartøjer, hvor sejlene var færre og kunne betjenes fra dækket. Foruden kendskabet til arbejdet til vejrs havde man også brug for, at søfolkene besad den nødvendige smidighed og råstyrke til at kunne håndtere de tunge sejl. Det var erfaringer og færdigheder, man ikke kunne opnå i kystfarten, og som det krævede års arbejde at tilegne sig.

De store fysiske krav havde betydning for, hvor længe søfolkene kunne blive ved med at sejle. Når de menige matroser nåede 30-årsalderen, begyndte det for mange at ligge tungere med at kunne overkomme de opgaver, arbejdet indebar. Kunne de ikke klare det i længden, måtte de overveje, om de havde mulighed for – eller var nødsaget til – at gå i land, eller om de kunne avancere til bådsmand, hvilket var den højeste rang, man kunne opnå som matros. Da vadehavssøfolkene var erfarne søfolk, lykkedes det for en relativt større del af dem end for de øvrige skandinaviske søfolk at opnå denne rang.

Ville man gøre sig håb om at opnå en position som styrmand, skipper, kaptajn eller kommandør, måtte man have kendskab til navigationens principper og praksis. I vadehavsområdet blev der meget tidligt organiseret undervisning, så de unge sømænd, der havde erhvervet sig praktiske erfaringer med maritim viden, teknologi, sprog og dagligdagen om bord, i løbet af en vinter kunne lære navigation. Allerede i 1630'erne blev den første private undervisning i navigation etableret på Föhr, og mange flere fulgte efter, både der, på Sild og på Rømø.³⁷ Den gennemgående lærebog i navigationsundervisningen på Föhr og Sild gennem næsten 150 år var på hollandsk, nemlig C.H. Gietemakers '*t Vergulde Licht der Zeevaart ofte Const der Stuurlieden*, som udkom i Amsterdam 1660.³⁸ I kraft af at lærebogen i navigation var på hollandsk, fik søfolkene mulighed for at udbygge deres sproglige kompetencer og dermed få bedre forudsætninger for at begå sig i det internationale maritime miljø. Denne tidlige etablering af navigationsundervisning er uden tvivl medvirkende til, at andelen af styrmænd blandt de vadehavssøfarende var højere end blandt de øvrige skandinaver.

Også den danske flåde nød godt af søfolkenes kunnen. I 1781 var der i søindrulleringen til flåden registreret 968 personer fra Slesvig, men kun 427 fra Sjælland.³⁹ Orlogsflåden havde ikke bare brug for menige søfolk, men også for dygti-

36 Rheinheimer: *Die Insel*. 80-81.

37 Feddersen: *Wie fanden*; Falk: 'Ricardus'.

38 I tidlige udgaver stavet „stuurlyuden“.

39 517, Søindrulleringen (Søetaten) 1779-1806, Indrulleringsbøger for danske og slesvigske distrikter. Slesvig 1770-1782. 2, Rigsarkivet.

ge navigatører. Martin Rheinheimer og Jacob Seerup har afdækket, hvordan man fra 1743 til omkring slutningen af 1760'erne hyrede styrmænd fra vadehavsområdet til at forestå navigationen på flådens skibe. Fra 1743 og fremefter kom de fleste fra møgeltønderområdet, og fra omkring 1760 var det alle styrmændene fra Vadehavet, der kom herfra. Af de 33 faste styrmænd, der blev ansat fra 1744 til 1795, kom 20 fra tønderregnen, og heraf alene de 13 fra Emmerlev Sogn. Denne rekruttering af styrmænd fra vadehavsområdet var formodentlig meget ældre, men indtil 1743 skulle de faste styrmænd have bolig i København, hvorfor deres fødested ikke er kendt.⁴⁰

De erfarne søfolk fra Vadehavet – og til dels søfolkene fra Sydnorge – havde tilsyneladende haft held til at sætte sig på de af fartområderne fra Amsterdam, der enten gav en rigtig god hyre eller var relativt sikre, fordi sejladsen foregik i nord-europæiske farvande, og hvor man ikke var så lang tid hjemmefra. Andre grupper af søfolk måtte tage til takke med farter, der enten gav en lavere hyre, eller hvor risikoen var langt større. På den måde fandtes der blandt skandinaviske søfolk et A- og et B-hold, der sejlede under meget forskellige forhold.⁴¹

Blandt søfolkene fra Skandinavien var de danske og slesvigske vadehavskyster således helt dominerende som leverandører af søfolk til Amsterdams skibsfart. Ved vadehavskysten var der imidlertid også en anden, mindre søfart med lokalt hjemmehørende fartøjer, som havde helt deres egen kontakt til Amsterdam.

VADEHAVSKYSTENS KONTAKT TIL HOLLAND

Da den unge Vejle-købmand Rasmus Toxen i 1737 ville starte sin handel på Amsterdam, lejede han en vogn fra Vejle til Hjerting, hvorfra han tog med en smakke til først Enkhuizen og siden Amsterdam. Vel ankommet til byen hjalp Hjertingskipperen ham med at få kontakt til en agent, som hjalp ham med at afsætte hans medbragte varer i form af garvet skind og læder. For de penge han fik ind ved salget, købte han hos jødiske købmænd silketøj til at tage med hjem, når smakken igen satte kurs mod Hjerting. Toxen fortsatte med at tage til Amsterdam for at søge hyre en eller flere gange om året de kommende år. I foråret 1769 kom det skib, han var med, i vanskeligheder ud for vadehavsøen Ameland og løb på grund, men det blev reddet takket været de over 50 matroser, der også var med skibet, fordi de skulle til Amsterdam at søge hyre.⁴²

Amsterdam var et attraktivt sted at hente varer, og det var ikke kun Københavns købmænd, der nød godt af det. Havnene ved den syd- og sønderjyske vadehavskyst var nogle af de få provinshavne, der havde direkte trafik på Holland. Med deres beliggenhed kunne deres fartøjer komme til Amsterdam uden at skulle

40 Rheinheimer og Seerup: 'Fra Emmerlev'.

41 Christensen: *Maritime*, 173.

42 Behrendt: 'En Horsens købmand', 580; Guldberg: 'Købmanden'.

passere de to af søfarten frygtede steder, Horns Rev og Skagen, og de havde dermed relativt bekvem adgang til Holland og Amsterdam selv i mindre fartøjer.

Den syd- og sønderjyske vestkyst rådede ikke over nogen stor hjemmehørende flåde med havgående sejlskibe, så det var ikke her, de hjemvendte søfolk fra Amsterdam fik brug for deres færdigheder fra langfarten. Derimod havde området en lille flåde af mindre fartøjer i lokal- og regional fart, som med udgangspunkt i områdets små havne – fra Vardes ladested Hjerting i nord til Tønning i syd – bl.a. hentede varer fra Holland og Norge.

De fleste af fartøjerne hentede varer til forbrug i hjemhavnenes nære opland, men 1700-tallets toldregnskaber vidner om, at Vardes ladested Hjerting, som den nordligste af vadehavshavnene, også fungerede som en slags transithavn for import af varer fra Holland – formentlig som hovedregel Amsterdam – til købmænd over hele Nørrejylland syd for Limfjorden. Op til 12 fartøjer betjente trafikken mellem Hjerting og Holland, og særligt købmænd i Holstebro, Varde, Viborg og Horsens bestilte varer hjem til deres forretninger direkte fra Holland med Hjerting-skippernes små fartøjer, ofte i så små mængder, at det tyder på, at Holland nærmest fungerede som en slags engros-lager for købmændene. Det var et rigt varieret udvalg af varer, der blev skrevet hjem fra Holland: material- og apotekervarer, nærings- og nydelsesmidler, tekstiler og beklædning, personlige ejendele og forbrugsvarer, byggematerialer og råstoffer. Også en del genbrugsvarer fandt vej fra det rige Holland til ladestedet i Hjerting: genbrugstøj, gamle udbrændte tobakspiber, tomme apotekerkrugger og gammelt messing til gørtlerarbejde.⁴³

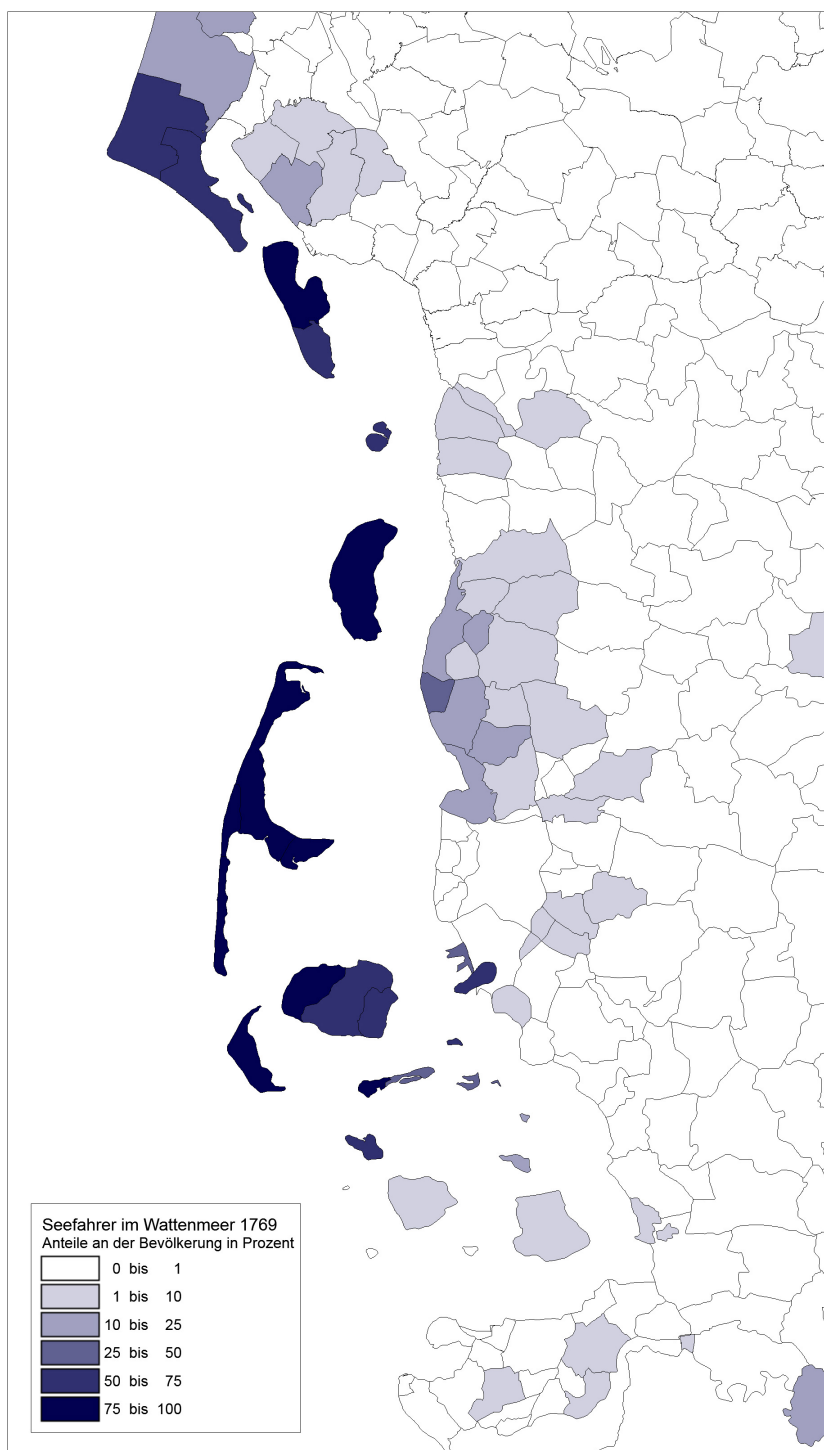
De varer, skipperne kunne bringe med til Holland, var fisk, landbrugsprodukter og andre råvarer som voks, talg, pennefjer og huder. Desuden var det groft forarbejdede varer som hjemmefremstillede tekstiler og jydepotter – varer, som omsatte vestkystens billige, kvindelige arbejdskraft til produkter, det ikke kunne betale sig at fremstille til høj arbejds løn i det avancerede Holland.

En af de største eksportvarer var dog eksporten af arbejdskraft til søfarten. Hvert forår begav små smækker sig fra kysterne mod Amsterdam lastede med undertiden over 100 søfolk, der skulle ned at søge hyre. Det var sådanne søfolk, der i 1769 hjalp med at bringe det skib flot, Rasmus Toxen var om bord på. Vadehavskystens befolknings ekstreme afhængighed af søfarten afspejler sig i folketællingen 1769, hvor særligt øerne udviser en andel af søfartsafhængige hushold på mellem 50 og 100 %.⁴⁴

Mens Hjertings søfart således forsynede store dele af de jyske købstæder med varer fra Amsterdam, fandt der også en anden import sted af en langt mindre skala, nemlig enkeltpersoners import til eget forbrug.

43 Guldberg: 'De varer'.

44 Rheinheimer: *Die Insel*, 101.

Figur 3: De søfarendes andel af befolkningen i Vadehavsregionen 1769. Der er medregnet alle, der var afhængige af søfarten: de søfarende selv, deres hustruer og børn i forhold til resten af befolkningen. Kilder: RA, Rtk. 352.31 og 352.34; LASH, Abt. 66 Nr. 6608.1-3. Kort: Martin Rheinheimer.

VARER TIL PERSONLIGT BRUG

”Vi takker vores kære far for kærligheden, især for det halve pund af den bedste te og også for det røde og hvide stof, som vi ikke forventede”. Således skrev sømandskonen Angens i et brev til sin mand Ipke i oktober 1790.⁴⁵ Brevet er del af en unik samling af breve, som kaptajn Ipke Petersen og hans kone Angens Ipkens sendte til hinanden i perioden 1787 til 1801. Ipke var kaptajn på skibe, der sejlede mellem havne i den nære region, men som også lagde til i større havne som Hamborg og Amsterdam, og Angens holdt hjemmet kørende på den lille vadehavso, halligen Oland. Som for mange andre mænd fra vadehavsregionen var den oplagte levevej for Ipke at søge til de større havne for at leve som sømand. Ipke virkede ikke til at være særlig succesfuld eller ambitiøs, når det gjaldt hans karriere som sømand, men han endte alligevel med at sejle som kaptajn i flere omgange for forskellige redere, hvilket bl.a. førte ham til Amsterdam. Dette var en chance, som Angens ikke lod gå fra sig.

De breve, som Angens skrev til sin mand, når han var væk, handlede i vid udstrækning om hverdagshændelser som oplysninger om, hvordan det gik med deres fire levende børn⁴⁶ og naboerne, men Angens benyttede samtidig lejligheden til at bestille varer med hjem fra de steder, hvor Ipke opholdt sig. Således bad hun manden om enten selv at medbringe eller sende ting, som hun mente at kunne bruge derhjemme eller sælge til andre. Det drejede sig bl.a. om blå og purpur spejldamask, mørkeblåt baj,⁴⁷ sort silke, hør, bomuld, knapper, papir, top- og tesukker, kaffebønner, muskat, safran, kiks til børnene, olie og sirup. Hun sendte også mål til tre par sko og hun sendte en af de fine tekopper, som hun gerne ville have flere af. Det var imidlertid ikke blot luksusvarer, der blev udvekslet mellem havnene i regionen og Oland. Angens bestilte også varer som f.eks. hvide bønner, som hun lige så godt kunne have købt i nærområdet, ligesom Ipke nævnte i sine breve, at han havde sendt bl.a. æbler, fisk og kartofler. Til gengæld for varerne sørgede familien for at forsyne Ipke på skibet med madvarer og forskellige beklædningsdele, ofte tøj, som datteren havde lavet til ham, f.eks. strikkede strømper. På nogle måder indgik skibet således som en integreret del af det hjemlige hushold.

Der er al mulig grund til at tro, at også andre kvinder har bedt deres mænd om at tage ting og sager med hjem, eller at han har gjort det på eget initiativ. Det er imidlertid unikt, at brevvekslingen mellem Ipke og Angens er bevaret, og at der således findes et konkret bevis på, at sømændenes maritime netværk også havde nedslag i de lokalsamfund, de stammede fra.

Det er værd at bemærke, at det var tekstiler i metermål, som Angens efterspurgte. Det var noget, som hun siden kunne bruge til sig selv eller til at sælge til sine naboer. Der var ikke tale om færdige kjoler, jakker eller lignende. Det kan

45 Rheinheimer: *Ipke*, 114.

46 To børn var døde som små, inden de andre blev født.

47 Uldstof, flonel.

være forklaringen på, at der i Nordsee Museum i Husum findes en hue, der er registreret som en "hollandsk hue".⁴⁸ Det er ikke muligt at bestemme, hvad der ligger i begrebet, og hvorfor netop denne hue har fået en sådan betegnelse. Det ligner mest af alt en ufærdig hue, der er fremstillet af blomstret kjolestof på gul baggrund. Det er muligt, at der her er tale om såkaldt *lusekramsklæder*, dvs. genbrugstøj. Det var ofte en billigere måde for folk at få fat i nogle eftertragtede luksusstiler.

Det er meget svært at fastslå, om Angens' egen import af tekstiler også betød, at hendes og hendes ligesindedes klædedragt var hollandsk inspireret. Eftersøger man bevarede tekstiler fra Angens tid, er der ikke meget hjælp at hente i de kulturhistoriske museers samlinger. Det er ganske vist næsten et lykketræf, at der på nævnte Nordsee Museum i Husum også er bevaret nogle af de ting, som Ipke og Angens' datter, Vollig Christina, syede, og det burde været et oplagt sted at eftersøge en evt. hollandsk indflydelse.⁴⁹ Det viser sig imidlertid, at disse genstande er nogle navneklude, nogle barnehuer og en linnedskjorte, som er afleveret til museet i 1950'erne. Det er tydeligt, at Vollig Christina var ferm til at sy, og det er meget fine og velbevarede genstande, men det er svært at pege på en hollandsk forbindelse. Fløjlen, silken og kniplingerne, der er anvendt til huerne, kunne ganske vist i princippet stamme fra Holland, men det er materialer, der også kunne skaffes mange andre steder fra.

Når det er så svært at anvende de kulturhistoriske museers samlinger til at efterspore udenlandske forbindelser og påvirkninger i 1600- og 1700-tallet, skyldes det bl.a., at interessen for at bevare den såkaldte bondekultur er et senere fænomen, og at det i slutningen af 1800-tallet, da folkemuseerne blev stiftet, ikke var hensigten at indsamle genstande for at påvise kontakt til udlandet. Det var tværtimod et formål at indsamle noget, der kunne passe ind i nogle allerede definerede stereotyper, noget man anså for typisk dansk eller egnspræget og de fine håndarbejder, som kunne understrege kvalitetene ved det gamle bondesamfund, der var under forandring.⁵⁰ Også folkedragterne passer ind i denne tradition. Hånd i hånd med fremstillingen af genremalerier af folkeliv blev der også indsamlet dragter, der blev anset for typiske for de forskellige egne, og selv om man, som i tilfældet med Vollig Christinas tekstiler, har bevaret oplysninger om proveniensen, er det uvist, i hvilken grad det atypiske er blevet sorteret fra i indsamlingsprocessen.

Når det gælder klædedragten hos de lokale befolkninger på vadehavsøerne og i de frisiske områder, må man konstatere, at der især i kvindedragterne var elementer, der lignede den dragtskik, bl.a. i form af dragtsmykker og brugen af

48 Inv. Nr. K 3959, Nordsee Museum.

49 Jfr. Inv. Nr. K 145-147, K 2932, K 2936, K 2937, K 2940, Nordsee Museum.

50 Det er en udvikling, der er et gennemgående tema i flere af kapitlerne i Stoklund: *Tingenes kulturhistorie*.

tørklæder, som man så på Amager, hvor der havde været en hollandsk koloni siden begyndelsen af 1500-tallet. Et eksempel herpå er de illustrationer af dragter, der findes i Jacob Rieters kobberstik, udgivet i *Danske Nationale Klædedragter* fra 1805-06.⁵¹ Det er ikke overladt til nutiden at finde lighedstræk mellem de individuelle egnesspecifikke dragter i Reiters illustrationer, for de blev allerede påpeget af flere skribenter og rejsende i samtiden.

I *Danske Atlas* hed det i anden halvdel af 1700-tallet om Fanø, at kvindernes dragt lignede amagernes med den forskel, at amagerne alle brugte grønt "Rye", mens Kvinderne på Sild gik klædt efter gammel frisisk tradition.⁵² Nordmanden Niels Hofman Bang rejste i området i 1797 og beskrev de forskellige egne, han kom igennem, i sin rejsedagbog. Ifølge ham lignede kvindedragten på Föhr den, der fandtes på Amager, mens kvinderne på Sild fuldkommen lignede "Hottentoter eller Grønlændere".⁵³ Om Mandø skrev præsten Henrik Bruun, at kvinderne som regel havde seks skrorter på og hovedet pakket godt ind i tørklæder.⁵⁴ Endelig berettede distriktslæge J.H. Lorch i 1855, at fannikerne holdt fast i gamle skikke, hvilket også gjaldt klædedragten, der var ejendommelig, men mindede om amagernes dragt.⁵⁵ Om mændene hed det stort set samstemmende fra alle de ovennævnte steder, at de gik klædt som søfolk og altså havde en mere international arbejdsdragt snarere end en – hverken for Amsterdam eller Vadehavet – egnstypisk påklædning. Fra Fanø siges, at mændene bærer "den almindelige skipperdragt", og kun fra Mandø hører vi om, at mændene ved festlige lejligheder havde beholdt det "hollandske snit".⁵⁶

De hollandske fliser var et andet produkt, der blev importeret fra Holland til privat brug. Fliserne var at finde omkring ildstedet eller på hele vægge i de maritime miljøer i Danmark. Kulturhistorikere har påpeget, at brugen af hollandske fliser på væggene var et træk, der kendetegnede de maritime miljøer i Danmark og især den sydvestlige del.⁵⁷ Forklaringerne på dette kulturtræk spænder fra luksuskonsumtion, over inspiration fra hollændernes forkærlighed for renlighed og orden til flisernes isolerende evne. De fleste beskriver dog fliserne som en hollandsk påvirkning som følge af mændenes kontakt til søfarten i Amsterdam og andre store europæiske havnebyer, hvor mændene hentede inspirationen til boligindretningen på hjemegnen.

51 Rieter: *Danske Nationale*.

52 Pontoppidan: *Danske Atlas*, V 2, 721; Pontoppidan: *Danske Atlas*, VII 1, 348. Rye er tykt, uldent stof.

53 Her fra en udgivelse af Hofman Bangs Rejsedagbog ved Institutt for arkeologi, konservering og historie ved Universitetet i Oslo, af Sonja Feiring et al., side 15-16. <https://www.duo.uio.no/handle/10852/64119> (20.08.19).

54 Beck: *Mandø*, 188-190.

55 Her fra <http://www.mitfanoe.dk/index.php/da/fanos-historie/folkeliv/festtraditioner/104-fester-og-traditioner> (05.04.2019).

56 Beck: *Mandø*, 188-190.

57 Se f.eks. Michelsen: 'Maritime miljøer', 98-103.

Det er svært at spore de nærmere omstændigheder for, hvordan fliserne kom til Danmark. Fliserne blev efter al sandsynlighed transporteret med skib fra Nordholland og Frisland, men de er stort set aldrig registreret i toldprotokollerne. Det kan være, fordi de blev importeret som varer, søfolkene tog med hjem til sig selv, de kan være importeret under en anden betegnelse eller ganske enkelt importeret som smuglergods. En ofte gentaget forklaring er, at de er blevet brugt som ballast i skibene, når de returnerede efter at have været i Holland med stude, men det ville i så fald være en ret kostbar form for ballast, da denne ellers almindeligvis bestod af sand eller sten.

I dag findes fliserne – foruden i private hjem – bl.a. i udstillingerne af skipperhjem i de danske frilandsmuseer, herunder Nationalmuseets "Frilandsmuseet – Det Gamle Danmark" ved Sorgenfri. Også her har det været hensigten at udvælge og genopføre nogle bygninger, som blev anset for typiske for forskellige egne eller bygningstraditioner, snarere end bygninger som viser kulturpåvirkninger udefra. Det har bl.a. medført, at mange af de hollandske fliser, som er at finde i museets bygninger i dag, ikke nødvendigvis blev indsamlet sammen med bygningerne. Tværtimod afslører museets genstandsprotokoller, at der blev opkøbt både store og mindre partier fra forskellige huse, og man kan derfor ikke nødvendigvis sætte lighedstegn mellem de tidligere beboeres færden og flisernes tilstedeværelse i bygningen.⁵⁸

Når man studerer den materielle kultur i vadehavsområdet, finder man således en kvinde på Oland, der bestilte varer i Amsterdam gennem sin mand, lighedspunkter mellem klædedragten hos hollænderne på Amager og kvindedragterne i Vadehavet, foruden hollandske fliser på væggene i udstillinger af skipperhjem. Det er forholdsvis få og undertiden "utydelige" markører af den kontakt mellem vadehavsområdet og Holland, som i flere hundrede år var en vigtig del af det økonomiske fundament for livet ved Vadehavet. Den beskedne påvirkning af den materielle kultur i lokalsamfundene hænger givetvis også sammen med det faktum, at hovedparten af migranterne og sæsonarbejderne var uformuende og derfor havde meget få ejendele og endnu færre luksusprodukter.

ET INTEGRERET ØKONOMISK RUM

Tidligere studier af forholdet mellem det rige Holland og de mere perifere egne i dets nærområder har kredset om Hollands betydning for den økonomiske integration. Således konkluderede Christiaan van Bochove i sit studie *The Economic Consequences of the Dutch*, at Hollands væsentligste aftryk på naboregionerne i perioden 1500-1800 var skabelsen af et integreret økonomisk rum i Nordsøregionen omfattende varer, arbejdskraft og finansielle forhold.⁵⁹ Wilma Gijsbers, som

58 Genstandsprotokoller og registre fra samlingen på Frilandsmuseet – Det Gamle Danmark, Nationalmuseet.

59 Bochove: *The Economic*.

har studeret udviklingen af studehandlen mellem Danmark og Holland i perioden 1300-1750, ser den som en afspejling af tre faser af en økonomiske integration, som påvirkede først prisudviklingen, siden produktionssystemet og endelig de finansielle forhold.⁶⁰ Integrationen af arbejdsmarkedet er behandlet af Jelle van Lottum, som bl.a. har vist, at der fandtes to migrationssystemer i Nordsøen omkring de to store økonomiske centre. Det ene var centreret om London og rekrutterede fra de britiske øer, og det andet var centreret om Amsterdam og Holland og rekrutterede fra det kontinentale Nordvesteuropa. De to systemers opland overlappede kun i meget begrænset omfang hinanden.⁶¹ I forlængelse af dette har Voss og Holm peget på, at arbejdsvandringen til centre med højere lønninger primært gik til de byer, som man lettest kunne komme til.⁶² Udvandringen fra Danmark til Amsterdam kan således ses ikke som et ønske om specifikt at komme til Amsterdam, men som et ønske om at komme til det nærmeste økonomiske center, hvor man kunne få en højere løn. Det var muligheden for at blive en del af den nye, integrerede økonomi omkring Nordsøen, der lokkede, ikke fordi den var hollandsk, men fordi det gav nye muligheder. Skønt det nye liv ofte indebar en tilværelse på samfundets bund, var det til højere lønninger, end hjemegnen kunne byde på, og under friere forhold.

Nærværende artikel bidrager til at belyse effekterne af denne integration i et moderne økonomisk rum på dagliglivet i et af områderne inden for det hollandske migrationssystem, nemlig den danske konges riger. Her har vi set, hvordan det gav almindelige mennesker mulighed for på godt og ondt at skaffe sig en helt ny tilværelse i en moderne metropol. Vi har set, hvordan netværk spillede en betydelig rolle i udvandringen, både de hjemlige netværk og netværkene i den nye by, men uden at der i den nye hjemby dannedes lokalsamfund med baggrund i hjemlandet.

Vi har også set, at nærheden til Amsterdam gjorde det muligt for en hel egn, den dansk-slesvigske vadehavskyst, at specialisere sig i at levere arbejdskraft til den enorme hollandske søfart, så der dermed på hjemegnen kunne opretholdes et befolkningsgrundlag, som ikke ville kunne ernæres af det lokale landbrug alene. Desuden hvordan befolkningen fik adgang til varer, dels importeret af købmænd, dels importeret på privat initiativ – varer som ikke nødvendigvis kun var tilgængelige i Amsterdam, men som var lettere tilgængelige, når man alligevel var der. Man havde fået mulighed for at vælge mellem flere markeder alt efter pris og tilgængelighed. Samtidig gav kontakten til Holland mulighed for at afsætte nogle af de varer, der kunne fremstilles ved hjælp af den billige arbejdskraft i de syd- og sønderjyske landområder.

60 Gijsbers: *Kapitale ossen*.

61 Lottum: *Across*.

62 Voss og Holm: 'Close Encounters'.

Aktørerne var mennesker, der nok var undersåtter under den danske konge, men som ikke nødvendigvis definerede sig som "danske" eller "norske" eller "ty-ske", og som ikke specielt opsøgte det gammelkendte, når de kom til Amsterdam. I stedet skabte de sig et nyt liv i byen, et liv, som ikke nødvendigvis indebar nogen langvarig erindring om hjemstavnen, men som var et liv som borger i en begyndende globaliseret verden. Fælles for aktørerne er, at de var aktivt handlende individer inden for de muligheder, samfundets rammer gav, og at de tilsyneladende ikke havde det store behov for at se sig tilbage.

I dette liv havde kvinderne en aktiv rolle. Nogle udvandrede i kortere tid eller for bestandigt i et forsøg på at forbedre deres levevilkår. I Amsterdam udgjorde kvinderne op mod halvdelen af de danskere, der blev gift i byen. Andre blev hjemme og stod for de hushold i hjemstavnen, der var den base, sømanden vendte hjem til, når han gik i land. Og atter andre – og undertiden de samme kvinder – efterspurgte, brugte, udformede og omformede de importerede varer eller fremstillede varer, der kunne afsættes i Nederlandene.

Aktørerne færdedes på tværs af landegrænser i deres møder, vandringer, udvekslinger af varer, teknologier, institutioner, netværk, ideer og forestillinger, og nationalt tilhørsforhold synes at have spillet en begrænset rolle for deres ageren. Lovgivning og økonomiske forhold kunne være med til at udløse beslutningen om migration, og det var ingen afgørende hindring, hvis en sådan beslutning indebar, at man skulle flytte fra en stat til en anden.

VARIG VIRKNING?

I starten af artiklen stillede spørgsmålet om, hvorvidt man ved at studere den hollandske indflydelse på lokalt og regionalt plan kunne finde en anden og måske også længerevarende virkning af kontakten, end man kan på nationalt plan. De oven for fremlagte eksempler har vist, at den langvarige virkning af kontakten Danmark-Holland for den jævne befolkning ikke så meget var, at der kom et hollandsk præg på tingene, men snarere at folk fik en chance for at høste erfaringerne af at tage de første skridt ind i en globaliseret verden. Det gav mulighed for at slå sig ned på fremmede steder og tilbød en udvidet markedsøkonomi, som også menigmand kunne deltage aktivt i.

Helt overordnet var virkningen af den tidlige globalisering, at almindelige mennesker som Stine Nielsdatter, Jens Sørensen og alle de andre migranter ikke i samme grad var tvunget til at affinde sig med de betingelser, der blev dem budt i Danmark. Udvandringen blev med andre ord et livsstrategisk alternativ. Mere specifikt fik migranterne mulighed for at prøve lykken på det nederlandske arbejdsmarked. Danske kvinder og mænd i Amsterdam blev en del af et kosmopolitisk bysamfund med 200.000 indbyggere, hvilket både socialt, økonomisk og livsstilmæssigt åbnede helt nye muligheder for den enkelte migrant. For de mange sømænds vedkommende var deres beskæftigelse på nederlandske skibe stærkt kompetenceudviklende og gav dem ydermere adgang til et internationalt mari-

timt netværk. Alt dette er imidlertid ikke ensbetydende med, at de danske udvandrere per definition opnåede en forbedring af deres levevilkår. Dertil var livet som migrantarbejder alt for usikkert og risikofyldt.

Migration handler i høj grad om menneskelige relationer. Potentielle udvandrere til Amsterdam har ladet sig inspirere af tidligere immigranternes erfaringer med rejsemuligheder og transportveje og mulige interessante destinationer. Denne viden blev delt med familie, venner og bekendte, der ofte valgte den samme destination og hjalp hinanden med arbejde og bolig. Hermed blev det rurale afsenderområde forbundet med metropolen i et fælles system af viden og vidtfor-grenede netværk af menneskelige kontakter.⁶³

For danskerne i Amsterdam var kontakterne fra hjemstavnen ikke så betydningfulde, at de eksklusivt holdt sig til det hjemlige netværk eller dannede nye, enklaviske, danske netværk. Tværtimod ser det ud til, at de blev integreret forholdsvis ubemærket i det amsterdamske samfund, at de ikke nødvendigvis giftede sig med landsmænd, og at deres bosætningsmønster snarere havde at gøre med deres økonomiske formåen som en del af byens underklasse end med deres oprindelse. De institutioner, indvandlerne mødte som noget af det første i Amsterdam, nemlig herbergerne, havde karakter af institutioner for fremmede i byen, men de var samtidig del af et lokalt eller regionalt integrationsnetværk og indgik i den enkeltes samlede viden om rejsemuligheder og transportveje og mulige interessante destinationer. Samme herberger var vigtige institutioner for sømændene, som kom til byen for at søge hyre.

Helt dominerende blandt søfolkene fra Skandinavien i Amsterdam var søfolkene fra vadehavskysten, som ikke bare formåede at få hyre som sømænd i den amsterdamske søfart, men som også i hjemegnen meget tidligt formåede at etablere en uddannelse, der kunne kvalificere sømændene til også at kunne føre skibe. Denne kvalificering betød, at vadehavssømændene også blev efterspurgt i andre havne som Altona, Hamborg og København og i den danske flåde.

Vadehavsområdet egen søfart på Amsterdam havde et stort islæt af menigmands aktive deltagelse i handelen. Når en havn som Hjerding indførte varer til store dele af Jylland, kunne man have forestillet sig, at nogle få købmænd havde sat sig på handelen og ageret mellemmand. I stedet synes skipperne at have modtaget ordrer direkte fra købmændene i de jyske købstæder, hvis disse da ikke selv sejlede med til Amsterdam.

Historien om sømandsparret Ipke og Angens fra Oland er et eksempel på, at der helt ned på husholdsplan blev organiseret indkøb af varer fra Amsterdam til vadehavsområdet. Der var ikke tale om en passiv import af kulturelementer fra Holland, som blev inkorporeret i vadehavsbefolkningernes materielle kultur. Der var snarere tale om, at kontakten mellem områderne skabte muligheder, som be-

63 Moch: *Moving*, 16.

folkningen udnyttede, så det passede ind både i en hjemlig kontekst og i den nye integrerede økonomi, som vi så i eksemplet med kvindernes dragter med hollandske indslag og mændenes internationale sømandsdragt.

Denne tilgang til verden, hvor man relativt ubesværet agerede på tværs af landegrænser, var ikke et perspektiv, der var i fokus, da de kulturhistoriske museer opstod i slutningen af 1800-tallet. Museerne var i høj grad et nationalt projekt, som snarere end at opretholde mindet om denne kontakt, var med til at udviske den i deres interesse for det oprindeligt danske. Eftertiden har villet sætte fokus på nationale særpræg og dets dybe, historiske rødder og er dermed kommet til at tegne et billede af et samfund, som var mere statisk end tilfældet var. Tager man som i denne artikel udgangspunkt i en transnational tilgang til området, hvor det ikke er en given statsdannelse, der udgør den studerede helhed, men derimod det område, som de lokale aktører færdes i og forholder sig til, får man et andet billede.⁶⁴ Her møder man mennesker, der agerer på tværs af landegrænser, som er mobile over store afstande, og som benytter sig af de muligheder, det økonomiske integrerede Nordsørum tilbød.

Hollands storhedstid ophørte i slutningen af 1700-tallet, og andre lokaliteter overtog rollen som økonomiske vækstcentre. Efterhånden har tiden udvisket erindringen om, dengang Holland var den nye tids og mulighedernes land, og Amsterdam blev snart overhalet af andre storbyer, der blev tidens toneangivende metropoler.

LITTERATUR

Utrykte kilder

Gemeente Stadsarchief Amsterdam (SAA), 38 Waterschout. 1-152 Monsterrollen of zeebrieven 1747-1852, 4) 1772 januari-juni, 5) 1772 juli-december, 18) 1780 januari-april, 19) 1780 mei-juli, 32) 1787 februari-april, 33) 1787 mei-juli, 34) 1787 augustus-december.

Gemeente Stadsarchief Amsterdam (SAA), Ondertrouwregisters 1565-1811, Huwelijksintekening van de Kerk 401-660, Huwelijksintekening van de Puy 661-761.

Rigsarkivet, København (RA), 517, Søindrulleringen (Søetaten), 1779-1806. Indrulleringsbøger for danske og slesvigske distrikter. Slesvig 1770 – 1782. 2, 1779-1803. Indrulleringsbøger for norske distrikter. Christianssand 1770 – 1771. 22.

Rigsarkivet, København (RA), Rentekammeret (Rtk.) nr. 352.31. Tabeller over folketællingen 1769: Ribe Stift. nr. 352.34 Tabeller over folketællingen 1769: 2. Schleswigscher Distrikt. Landesarchiv Schleswig-Holstein, Schleswig (LASH), Abt. 66 Nr. 6608.1-3 (Volkszählung 1769).

Nationalmuseet - Frilandsmuseet – Det Gamle Danmark, Genstandsprotokoller, Registre. Nordsee Museum Husum, Genstandsregistre, Inv. Nr. Nr. K 145-147, K 2932, K 2936, K 2937, K 2940, K 3959.

Trykte kilder

Beck, Hedvig: *Mandø i 1700-tallet*, Esbjerg: Fiskeri- og Søfartsmuseet, 1999.

Behrend, C.: 'En Horsens købmands Optegnelser fra det 18de Aarhundrede', *Samlinger til Jydsk*

64 Sørensen: 'Den nationale'; Rheinheimer: 'Regionalhistorie'.

- Historie og Topografi*, 3. Række, V. Bind, 1906-08, 577-597.
- Bochove, Christiaan van: *The Economic Consequences of the Dutch: Economic integration around the North Sea, 1500-1800*, Amsterdam: Aksant, 2008.
- Bruijn, Jaap: *Zeegang: Zeevarend Nederland in de achttiende eeuw*, Zutphen: Walburg Pers, 2016.
- Christensen, Asger Nørlund: *Maritime kontakter imellem Nederlandene og den danske Helstat i den tidlige moderne periode*, Ph.d.-afhandling, Syddansk Universitet, maj 2019.
- Dekker, P.: *De laatste bloeiperiode van de nederlandse arctische walvis: en robbenvangst 1761-1775*, Zaltbommel: Europese Bibliotek, 1968.
- Eschels: *Das abenteuerliche Leben des Jens Jacob Eschels aus Nieblum auf Föhr, als Walfänger, Kapitän und zuletzt als Reeder und Tabaksfabrikant in Altona von ihm selbst erzählt*, udg. af Dr. Ulla Leippe, Flensburg, Hamburg: Verlag Die Brigantine, 1966.
- Fabricius, Knud, L.L. Hammerich og Vilh. Lorenzen: *Holland-Danmark: Forbindelserne mellem de to lande gennem tiderne*, København: Jespersen og Pios Forlag, 1945.
- Falk, Fritz J.: 'Ricardus Petri og Jesper Ørum: navigationsundervisning på Föhr og Rømø', *Sønderjysk Maanedsskrift*, 1987, 97-103.
- Feddersen, Berend Harke: *Wie fanden sie ihren Weg? Die Sicherung der nordfriesischen Küstenfahrt*, Husum: Husum Druck- und Verlagsgesellschaft, 2001.
- Fridericia J.A.: *Aktstykker til Oplysning om Stavnsbaandets Historie*, København: Selskabet for Udgivelse af Kilder til Dansk Historie, 1888.
- Gijsbers, Wilma: *Kapitale ossen: De internationale handel in Slachtvee in Noordwest-Europa (1300-1750)*, Hilversum: Uitgeverij Verloren, 1999.
- Graugaard, Esben: 'The Dutch Connection: Demographic and Economic Connections between Holstebro and Amsterdam, 1600-1800'. I Ellen Damgaard, Mette Guldberg og Poul Holm (red.): *A North Sea Region: West Jutland and the World, II*, Esbjerg: Fiskeri- og Søfartsmuseet, 1998, 121-134.
- Guldberg, Mette: *Jydepotter fra Varde-egnen: Produktion og handel ca. 1650-1850*, Landbohistorisk Selskab, 1999.
- Guldberg, Mette: 'De varer, som bonden aldrig ser? Importen over Hjerding fra Holland i 1700-tallet', *Sjæk'len 2012, Årbog for Fiskeri- og Søfartsmuseet*, 2013, 66-81.
- Guldberg, Mette: 'Købmanden, skipperne og hollandsfarten: Varer fra Holland til Jylland i 1700-tallet', *Kulturstudier*, 1, 2014, 75-102, DOI: 10.7146/ks.v5i1.18614.
- Hart, S.: *Geschrift en Getal*, Amsterdam: Historische vereniging Holland, 1976.
- Hell, Marten: *De Amsterdamse herberg 1450-1800*, Nijmegen: Vantilt, 2017.
- Kuijpers, Erika: *Migrantenstad*, Hilversum: Verloren, 2005.
- Lottum, Jelle van: *Across the North Sea*, Amsterdam: Aksant, 2007.
- Lottum, Jelle van, Lex Heerma van Voss, og Jan Lucassen: 'Sailors, National and International Labour Markets and National Identity, 1600-1850'. I Richard Unger (red.): *Shipping and Economic Growth 1350-1800*, Leiden/Boston: Brill, 2011, 309-352.
- Løgstrup, Birgit: *Bundet til Jorden: Stavnsbåndet i praksis 1733-1788*, Odense: Landbohistorisk Selskab, 1987.
- Manøe Hansen, S-L og Bodil Busk Laursen: *Kaptajn Jens Sørensen, Strellev 1733-1817*, Ølgod Museum, 1981.
- Michelsen, Peter: 'Maritime miljøer på Frilandsmuseet', *Nationalmuseets Arbejdsmark*, 1992, 94-105.
- Moch, Leslie Page: *Moving Europeans: Migration in Western Europe since 1650*, Indianapolis: Indiana University Press, 1992.
- Moltesen, L.: *Frederik Brekling: Et bidrag til pietismens Udviklings Historie*, København: Carl Schønbergs Forlag, 1893.
- Nielsen, O.: 'Bondestandens Kaar i det sydlige Jylland i Midten af det attende Aarhundrede', *Årbog for dansk Kulturhistorie*, 1894, 30-54.
- Pedersen, Max: 'Fra Vadehavet til Amsterdam', *Sjæk'len 2012, Årbog for Fiskeri- og Søfartsmuseet*, 2013, 83-103.
- Pedersen, Max og Frans Thuijs: 'Fra Vadehavet til Skafottet i Amsterdam', *Sjæk'len 2013, Årbog for Fiskeri- og Søfartsmuseet*, 2014, 9-27.

- Pedersen, Max & Frans Thuijs: 'Den dansk-norske kirke i Amsterdam ca. 1663-1673', *Kirkehistoriske Samlinger, Selskabet for Danmarks Kirkehistorie*, 2016, 46-87.
- Pontoppidan, Erik: *Den Danske Atlas* Tomus V, 2. Bind, København, 1769.
- Pontoppidan, Erik: *Den Danske Atlas* Tomus VII, 1. Bind, København, 1781.
- Prak, Maarten: *The Dutch Republic in the Seventeenth Century*, Cambridge: Cambridge University Press, 2005.
- Rieter, Jacob, *Danske Nationale Klædedragter*, 1805-1806.
- Rheinheimer, Martin: 'Regionalhistorie og transnational historie: Vadehavet som transnational region'. I Sissel Bjerrum Fossat, Anne Magnussen, Klaus Petersen og Nils Arne Sørensen (red.): *Transnationale historier*, Odense: Syddansk Universitetsforlag, 2009, 113-128.
- Rheinheimer, Martin: *Die Insel und das Meer: Seefahrt und Gesellschaft auf Amrum 1700-1860*. Stuttgart: Franz Steiner Verlag, 2016.
- Rheinheimer, Martin: *Ipke und Angens: Die Welt eines nordfriesischen Schiffers und seiner Frau (1797-1801)*, Stuttgart: Franz Steiner Verlag, 2016.
- Rheinheimer, Martin og Jakob Seerup: 'Fra Emmerlev til Holmen: Orlogsflådens faste styrmand i 1700-tallet'. *Sønderjyske årbøger*, 2009, 7-28, DOI: 10.7146/soenderjyskeaarboeger.v121i1.81332.
- Royen, P.C. van: *Zeevarenden op de koopvaardijvloot omstreeks 1700*. Amsterdam: De batafsche Leeuw, 1987.
- Snel, Harmen: 'Konstabel Christian Hansens begivenhedsrige liv og rejser for det Nederlandske Ostindiske Kompagni', *Personalthistorisk Tidsskrift*, 2017, 126-150.
- Sogner, Sølvi: *"Og skuta lå i Amsterdam.."*, Oslo: H. Aschehoug & Co., 2012.
- Stoklund, Bjarne, *Tingenes Kulturhistorie*, København: Museum Tusulanums Forlag, 2003.
- Sørensen, Nils Arne: 'Den transnationale Vending', *Historisk tidsskrift*, 2009, 459-472.
- Voss, Lex Heerma van and Poul Holm: 'Close encounters with the Dutch'. I Cavaciocchi, Simonetta (red.): *Ricchezza del mare, Ricchezza dal Mare*, secc. XVII-XVIII. Istituto Internazionale di storia economica "E Datini" Prato, Serie II - Atti delle "Settimane di Studi" e altri Convegna. Le Monnier, Firenze: Prato, 2006. 147-178.
- Weekendavisen* 25.11.2011, Max Pedersen: "Else og Rembrandt".

Websider

- <http://www.mitfanoe.dk/index.php/da/fanos-historie/folkeliv/festtraditioner/104-fester-og-traditioner> (05.04.2019).
- <https://www.duo.uio.no/handle/10852/64119> (20.08.19). Rejsedagbog ført af Niels Hofman (Bang) (1797-1838), Arkivet i Odense. Transkribering: Institutt for arkeologi, konservering og historie, Universitetet i Oslo, bearbejdet af Sonja Feiring, Kari Høgevold, Wenche Grove Hervig, Marianne Kern og Elin Strøm, Oslo, 2017.

METTE GULDBERG
SENIORFORSKER, PH.D.
METTE.G@BBSYD.DK

ASGER NØRLUND CHRISTENSEN
PH.D.
ASGER.NORLUND@GMAIL.COM

MAX PEDERSEN
MAG.SCIENT.
MAX@ZENIOR.DK

CHRISTINA FOLKE AX
 FRILANDSMUSEET DET GAMLE DANMARK
 NATIONALMUSEET
 CHRISTINA.FOLKE.AX@NATMUS.DK

MARTIN RHEINHEIMER
 INSTITUT FOR HISTORIE
 SYDDANSK UNIVERSITET
 MRH@SDU.DK

ELSEMARIE DAM-JENSEN
 MUSEUM SØNDERJYLLAND
 ELDA@MSJ.DK

ABSTRACT (UK)

Trade and Social Life: Danish-Dutch contacts 17th and 18th centuries

Mette Guldberg, Asger Nørlund Christensen, Max Pedersen, Christina Folke Ax, Martin Rheinheimer and Elsemarie Dam-Jensen

This article addresses the contacts between the realm of the Danish king and the Netherlands in the 17th and 18th centuries, in terms of ordinary people's emigration, labor migration and exchange of goods. It has been estimated that during the period, 15-20,000 Danes settled in Amsterdam alone. The majority were ordinary workers and settled in the poorer quarters of the town. They integrated into the town and did not form enclaves, as seems to be the case with the Norwegians. Others – not least sailors – went to the Netherlands to look for work, but without settling permanently, and here the Danish-Schleswig Wadden Sea coast was a major supplier. The seamen became acquainted with the work on board of large, ocean-going ships, and they built up competences that brought them in demand for labor elsewhere. At the Wadden Sea shores, shipping was carried out with smaller ships, and ships from the Wadden Sea coast were some of the few in Danish provincial shipping having direct contact to Amsterdam. Here they collected goods, partly for merchants in large parts of Jutland and partly for local consumption, where the goods were adjusted according to local customs and needs. The main impact of the contact with the Dutch does not seem to have been that the local culture got a Dutch imprint, but rather that people gained useful experience as they took the first steps into the early globalizing world.